

bila medzavezniška organizacija Antante po 1. svetovni vojni, in se 3. oktobra 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Svet se je gradil na novo in *Načrt za eno fenomenologijo iracionalnega* je veličasten prispevek k temu. Lahko mu tudi sledimo skozi življenjske zgodbe njenih avtorjev, ki se med seboj razlikujeta prav po vprašanju načina, na katerega bi se revolucija, v katero sta oba verjela, lahko uspešno izvedla.

»*Načrt* je bil objavljen v okviru beograjske založbe *Nadrealistička izdanja*, ki je bila takrat praktično edini samizdat zunaj Francije, in težko si je zamisliti, da bi se takšno besedilo lahko pojavilo v katerem koli drugem diskurzivnem ideološkem založniškem prostoru tistega časa. *Načrt* je soavtorsko delo Koče Popovića, ki se je takrat ravno vrnil s študija filozofije na Sorboni, in nekoliko starejšega Marka Ristića, ki je bil v bistvu organizacijski polemično-kritični um beograjskega nadrealizma. Torej nekoga, ki je v nadrealizmu najmanj pisal in z največ odpora objavljajal ter se zelo hitro odločil za oborožen revolucionarni boj, in nekoga, ki je v nadrealizmu in o nadrealizmu najbolj dosledno in največ pisal skozi vse dvajseto stoletje, ukvarjajoč se s teoretičnim in književnim delom. *Načrt* predstavlja eno od najbolj vznemirljivih teoretičnih besedil medvojne avantgarde nasploh; gre za pravo delo nešolske filozofije, ki je filozofsko v deleuzeovskem smislu izumljanja konceptov in njihovih notranjih struktur in odnosov, napisano pa je v povsem ofenzivnem energičnem teoretičnem jeziku in z domišljijo, pri čemer so ga v enaki meri vzbudila epistemološka vprašanja in vprašanja legitimacije prakse, tako da se še danes bere kot povsem moderna teoretična proza.«

Delo *Nekaj panoram za eno fenomenologijo iracionalnega* je zasnovano okoli zbranega arhivskega gradiva, ki sledi številnim polemikam, ki so se razvile okoli omenjene knjige po njenem izidu, predvsem pa razpravi med avtorjema samima. Protagonisti tega dela so različne teoretično-umetniške skupine, ki jih odnos med politiko in umetnostjo preizkuša tako kot avtorja *Načrta*. Pri projektu so sodelovali *Grupa za konceptualno politiku (GPK)*, *Edicija Jugoslavija*, *Knjigarniško-založniška zadruga Baraba* in pisateljica **Biljana Andonovska**, ki so arhivsko gradivo oziroma avtorja knjige interpretirali v skladu z lastnimi estetskimi in ideološkimi stališči.

Delo se izvaja kot nekakšna performativna interpretacija zbranih besedil na krajih, ki so bili pomembni za Marka Ristića in Kočo Popovića, kot so *Narodni park Sutjeska*, *Vrnjačka Banja*, *Kosmaj* in *Muzej sodobne umetnosti Beograd – MSUB*. Delo se lahko postavi kot galerijska instalacija, a je v prvi vrsti mišljeno kot *insitu-GPS* intervencija javnosti v prostorih tistih galerij in muzejev moderne in sodobne umetnosti, ki so neposredno povezani s projektom jugoslovanskega modernizma in tako tudi z akterjema omenjenega besedila, ki sta pomembno prispevala k projektu.

Ob 90. obletnici *Načrta za eno fenomenologijo iracionalnega* (1931), enega ključnih del svetovne misli in umetnosti, je pravšnji čas in posebna čast obhajati jo z delom *Nekaj panoram za eno fenomenologijo iracionalnega*, s katerim Zoran Todorović razgalja nekatere pomembne lokacije za Marka Ristića in Kočo Popovića, odkiva del njune korespondence z razglednicami in pismi, ki sta si jih pošiljala s potovanj in bivanj, prikaže nekaj rokopisov in osnutkov besedil ter naslovnice revij takratnega časa, v katerih sta sodelovala oziroma jih ustvarila in seveda ponudi tudi izvorno naslovnico samizdata *Načrt za eno fenomenologijo iracionalnega*, kakor tudi spominski fotografiji jugoslovanskih španskih borcev in Koče Popovića na konju. Zoran Todorović je dokumentarno gradivo našel v obsežnem arhivu Marka Ristića in Koča Popovića, ko je brskal po Zgodovinskem arhivu Beograda, Arhivu Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU) in Vojnem arhivu.

Spletna stran:

Zoran Todorović

NEKAJ PANORAM ZA ENO FENOMENOLOGIJO IRACIONALNEGA

12.–30. 4. 2021

artKIT

Načrt za eno fenomenologijo iracionalnega: 90. obletnica ene ključnih knjig svetovne misli in umetnosti

Načrt za eno fenomenologijo iracionalnega, nedvomno eden najpomembnejših programskih spisov nadrealizma je bil natisnjen v petsto izvodih leta 1931 in letos obhajamo 90. obletnico ene najpomembnejših in najbolj samosvojih in izvernih izdaj umetniške refleksije v Evropi in svetu. Avtorja **Marko Ristić** in **Koča Popović** sta delo posvetila **Milanu Dedincu (1902–1966)**, srbskemu pesniku, najbolj ekspresivnemu liriku med nadrealisti, enem od trinajstih, ki je leta 1930 podpisal beograjski nadrealistični manifest.

Edinstvenost knjige *Načrt za eno fenomenologijo iracionalnega* je v njeni pionirskosti, da bi nadrealistične eksperimente v literaturi in likovni umetnosti interpretirala blizu izrazoslovju takratne akademske filozofije, psihoanalize in marksistične teorije družbe in zgodovine. Po desetletjih širše neprepoznavnosti oziroma splošni javni pozabi se še danes kaže kot eden vrhuncev teoretičnega pisanja o družbi in umetnosti ter o umetniku in njegovi vlogi, in to ne samo v teh prostorih, saj njena moč artikulacije dosega svetovno raven takratnih in tudi sedanjih avantgard.

Prva polovica 20. stoletja je vrela z idejami novega človeka, novega sveta, nove družbe, nove države, revolucije in evolucije, znanstvenih dognanj in tehnoloških izumov, avtomobilnosti in novih načinov prisotnosti, fotografije, filma, gramofona in radia, elektrifikacije, industrializacije in revolucije, razkranjanja imperijev in prerazporejanja sveta, družbenih transformacij, nastajanja novih držav in vojn, ki so skupaj z gospodarsko krizo zavzele skoraj 50 let. Gradilo se je nov svet in novega človeka, vzpostavljalo kolektivno in psihoanaliziralo individualno, prizorišče bojev so izvirali iz ideologij in se širili med ljudi po dostopnih medijih.

Začelo se je leta 1909, ko je **Filippo Tommaso Marinetti** v *La gazzetta dell'Emilia* v Italiji in nato še v časniku *Le Figaro* v Franciji izdal Futuristični manifest. Skoraj sočasno sta nadaljevali dve smeri: *konstruktivizem*, ki je kot umetnostna in arhitekturna smer nastal pod vplivi tehničnega razvoja leta 1914 v Rusiji, razcvet pa je doživel po oktobrski revoluciji, in *Dada – dadaizem*, umetniško gibanje s centri v Zürichu in Švici, v klubu *Cabaret Voltaire* in New Yorku (1915) in po letu 1920 tudi v Parizu ter drugod. Leta 1919 je **Walter Gropius** v Weimarju ustanovil umetniško šolo **Bauhaus**. Temeljila je na ideji o *Gesamtkunstwerk* (celovitem umetniškem delu), ki naj bi združeval vse umetnosti.

Če je *futurizem* radikalno zanikal tradicijo, se zavzemal za moč, hitrost, gibanje, nasilje, vojno, industrializirano civilizacijo ter tehniko in se povezal s fašizmom, je *Dada*, ki se je razvila kot odziv na

prvo svetovno vojno, zavračala logiko, razum in estetizem sodobne kapitalistične družbe, namesto da bi v svojih delih izražali nesmisel, iracionalnost in protimeščanski protest. V *konstruktivizmu* je abstraktna in stroga konstruktivistična umetnost odražala moderno industrijsko družbo in mestni prostor in nasprotovala dekorativni stilizaciji ter postavljala umetnost v družbene vloge, povezane s socializmom in rusko avantgardo. Izraz »konstruktivistična umetnost« je prvi uporabil slikar **Kazimir Severinovič Malevič**, s katerim je leta 1917 opisal delo **Aleksandra Mihajloviča Rodčenka**, **Naum Gabo** pa ga je leta 1920 predstavil v delu *Realistični manifest*.

V tem obdobju se rojeva tudi jugoslovanska zgodovinska avantgarda. Ob koncu prve svetovne vojne, 1. decembra 1918, je nastala *Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev*. **Anton Podbevšek** je leta 1919 napisal pesniško zbirko *Človek z bombami*, ki jo je leta 1925 izdal v samozaložbi, potem ko mu je *Jugoslovanska knjigarna* leta 1921 zavrnila pesmi. Zgodila se je *Novomeška pomlad*, kulturno-umetniška manifestacija z odprtjem razstave 26. septembra 1920, ki naj bi poleg preporeda slovenske umetnosti približala umetnost ljudstvu in hkrati poudarila (novomeški) umetnostni prepored kot odraz sočasnih vrenj v družbi.

V Zagrebu je leta 1921 začela izhajati revija *Zenit – mednarodna revija za umetnost in kulturo*, katere glavni urednik je bil **Ljubomir Micić**, tudi motor *zenitizma*, eklektičnega avantgardnega gibanja širšega družbenega in političnega delovanja, ki je temeljilo na težnji po spremembi pokrajinskega statusa nacionalne kulture, izgradnji lastnega kulturnega sistema na podlagi nove umetnosti in vstopu v evropski načrt. Zaradi političnih nesoglasij se je uredništvo *Zenita* moralo leta 1923 preseliti v Beograd, kjer ostane do decembra 1926, ko je bilo v 43. številki objavljeno besedilo *Zenitizem skozi prizmo marksizma*; oblast je prepovedala objavo revije, sledila je tožba proti Miciću, ki je nato iz Beograda pobegnil v Pariz. S tem se zaključuje zenitska dejavnost.

V svojem manifestu Micić uvaja izraz »barbarogenia«, torej Balkan, barbari in primitivci, z izključno pozitivnim predznakom, ki ga je videl kot glavnega nosilca družbenih in umetniških sprememb in reform v Evropi. Gibanje temelji na dihotomiji barbarstva in civilizacije. Micić poudarja dihotomijo z dinamično seznanjenimi, a nasprotujočimi si pojmi: novi Balkan nasprotuje stari Evropi; prvinska, nezavedna in naivna barbarska umetnost do rafinirane, zavestne in deformirane civilizacijske umetnosti.

Izraz »nadrealizem« naj bi navrgel **Guillaume Apollinaire** že leta 1917, čeprav je bilo nadrealistično gibanje uradno ustanovljeno šele 15. oktobra 1924, ko je francoski pesnik in kritik **André Breton** v Parizu objavil *Nadrealistični manifest*. Iz središča, Pariza, se je gibanje od dvajsetih let 20. stoletju dalje širilo po vsem svetu in vplivalo na vizualne umetnosti, literaturo, film in glasbo številnih držav in jezikov ter na politično misel in prakso, filozofijo in socialno teorijo.

Marko Ristić si je začel dopisovati z Bretonom leta 1923, kar je privedlo do objave prvega Bretonovega nadrealističnega manifesta v *Svedočanstvu (Pričevanja)*. V prvo številko *Svedočanstva* je bila poleg prevoda nadrealističnega manifesta vključena novica o ustanovitvi *Urada za nadrealistične raziskave*, objavljena v Beogradu deset dni preden je bila uradno objavljena v publikaciji *La Révolution surréaliste*. Obiskal je Pariz v letih 1926–1927, kjer je preživel čas z Bretonom in nadrealističnim krogom ter si ogledal njihova dela v Bretonovem stanovanju. Po nekajmesečnem preživetju v Parizu je Ristić napisal roman *Brez ukrepa*. V začetku tridesetih let je bil ustanovitelj beograjske nadrealistične skupine in je urejal nadrealistični almanah *Nemoguće – L'Impossible*. Z **Dušanom Matićem** je napisal izjavo *Položaj nadrealizma*, ki jo je podpisalo enajst lokalnih nadrealistov (Vane Bor, Aleksandar Vučo, Koča Popović, Milan Dedinac, Radojica Živanović Noe, Oskar Davičo, Đorđe Kostić, Risto Ratković, Mladen Dimitrijević, Djordje Jovanović, Petar Popović) in je bila prepovedana.

Koča Popović je leta 1926 končal Gimnazijo v Beogradu, nato pa odšel na služenje vojaškega roka,

leta 1927 je v Sarajevu diplomiral na Šoli rezervnih oficirjev topništva Vojske Kraljevine Jugoslavije, istega leta pa je napredoval v čin artilerijskega poročnika. Leta 1929 se je preselil v Pariz, kjer je študiral pravo in filozofijo. Postal je aktiven nadrealist, tako v francoski kot v srbski nadrealistični skupini.

V tem obdobju med 1. in 2. svetovno vojno, so dadaistični umetniki so izrazili nezadovoljstvo z nasiljem, vojno in nacionalizmom, Bauhaus je pozneje postal eden najvplivnejših tokov modernega oblikovanja, modernistične arhitekture in umetnosti, oblikovanja in arhitekturne vzgoje, vključujoč umetnike, kot so **Paul Klee**, **Wassily Kandinsky**, **László Moholy-Nagy**, **Oskar Schlemmer** in **Avgust Černigoj**. Umetnost gibanja je zajemala vizualne, literarne in zvočne medije, vključno s kolaži, zvočno poezijo, izrezanim pisanjem in kiparstvom. Italijanski futurizem je vnesel nekaj formalnih novosti (osvobodjena beseda, razbita skladnja), ni pa ustvaril pomembnih literarnih del.

V Trstu rojeni Avgust Černigoj je avgusta 1924 v telovadnici Tehniške srednje šole v Ljubljani postavil 1. konstruktivistično razstavo, vendar je tedaj še eksperimentaliziral z antropomorfnimi oblikami in ni naredil potrebnega preloma od kompozicije h konstrukciji. Sočasno so slovenski konstruktivizem izgrajevali tudi **Srečko Kosovel**, eden prvih konstruktivističnih pesnikov nasploh, **Ferdo Delak**, gledališki reformator in tvorec revije *Novi oder*, ter srbsko-hrvaška zenitista **Branko Ve Poljanski** in Ljubomir Micić z revijo *Svetokret*. Leta 1925 je Černigoj k sodelovanju povabil dva tržaška futurista, pesnika **Emilia Maria Dolfija** in umetnika **Giorgia Carmelicha**. Dodati jim je treba še umetnika Eduarda Stepančiča in Josipa Vlaha, s Carmelichem in Černigojem so jeseni 1927 na razstavi v paviljonu Ljudskega (Tommasinijevega) vrta v Trstu postavili svoje umetnine v prostor. Nastal je *Tržaški konstruktivistični ambient*.

Spomladi 1926 se je preoblikovalv **Tržaško konstruktivistično skupino (Gruppo costruttivista di Trieste)**, jeseni istega leta pa pod vodstvom Černigoja in Delaka začela izdajati avantgardistično revijo *Tank*. Tokrat izrazito mednarodno usmerjena dejavnost je vzniknila kot redke odkrit poskus preboja slovenske umetnosti na svetovni zemljevid. **Herwarth Walden**, urednik ene osrednjih revij za kritiko umetnosti v Evropi, *Der Sturm*, je leta 1929 celotno tematsko številko te eminentne revije tudi zaradi prizadevanj *Tanka* namenil mladi slovenski umetnosti (*Junge slovenische Kunst*).

Redke in dragocene so knjige, ki vzpostavljajo nove jezikovne igre, ki nas uvedejo v jezik, ki je blizu običajnemu, a se je spremenil ravno toliko, kolikor je potrebno za opis in prevajanje v svet življenja tistih kulturnih vsebin, ki se izmikajo intuitivnemu razumevanju in nekaterim preprostim razumevanjem. Zato je knjiga *Načrt za fenomenologijo iracionalnega* iz leta 1931, ki sta jo podpisala **Marko Ristić** in **Koča Popović**, tako pomembna ne samo za naš, ampak tudi za ves evropski prostor in svetovno umetnost ter družbo. Emancipirala je tukajšnjo avantgardo z avtorskim, inovativnim in kritičnim prispevkom, pomembnim za nadrealizem in njegovo uveljavitev pri nas.

Kot je značilno za dela nadrealizma, vsebujejo prvine presenečenja, nepričakovane sočasnosti in paradokse – *non sequitur* (latinsko, *si ne sledi* – literarni pripomoček postavljanja nesmiselov, ki zmedejo in delujejo šaljivo). Številni nadrealistični umetniki in pisatelji smatrajo svoja dela najprej in predvsem kot izraz filozofskega gibanja (Breton piše v prvem nadrealističnem manifestu o »čistem psihičnem avtomatizmu«), pri čemer so dela sama po sebi sekundarna, tj. artefakti nadrealističnega eksperimentiranja. Vodja Breton je izrecno zatrdil, da je nadrealizem predvsem revolucionarno gibanje, ki je bilo takrat povezano s komunizmom in anarhizmom.

Bil je čas med dvema svetovnjima vojnama, svetovne gospodarske krize ter vzpona fašizma v Italiji in Španiji ter nacizma v Nemčiji. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je nastala z razpadom Avstro-ogrske monarhije po 1. svetovni vojni, leta 1918, je dobila mednarodno priznanje 13. julija 1922 v Parizu na Konferenci veleposlanikov glavnih zavezniških in pridruženih sil, ki je